

Гісторыя

ДАКУМЕНТЫ ЯК СРОДАК ПІСЬМОВАЙ КАМУНІКАЦЫІ ПАМІЖ ПАЛАЧАНАМІ І РЫЖАНАМІ Ў КАНЦЫ XIV – ПАЧАТКУ XVI СТ.СТ.*канд. гіст. навук А.І. ГРУША
(Інстытут гісторыі НАН Беларусі, Мінск)*

Наша цікавасць да карэспандэнцыі (пасланняў) палачан прадываганна яе падабенствам да прававых дакументаў. Гэта падабенства праяўляецца ў асаблівасцях функцыянавання абодвух тыпаў дакументаў. І тыя, і іншыя перадавалі інфармацыю: першыя – у часе, другія – у прасторы. Адзначаныя тыпы дакументаў аб'ядноўвае спосаб захавання і перадачы інфармацыі (праз пісьмовы тэкст), матэрыял яе носьбіта (пергамін, папера), спосаб пасвядчэння (пры дапамозе пячаткі). У сувязі з апошнім падкрэслім, што на думку спецыялістаў ахоўная, «закрываальная» функцыя пячаткі (калі пячатка ўжывалася як сродак хавання зместу) з'яўляецца адной з першых функцый пячаткі [9, с. 30]. У Вялікім княстве Літоўскім (далей – ВКЛ) першай трэці XVI ст. не толькі карэспандэнцыя [12, П/14], але і некаторыя разнавіднасці прававых дакументаў (лісты распарадкага характару) [12, П/4, П/36, П/46, П/47, П/67, П/69, П/75] накіроўваліся да адрасата, складзенымі ў запячатаныя канверты (распарадчыя лісты – не ўсе). Трэба пагадзіцца з думкай М. Космана, што раннія «рускія» граматы мелі (унутраную. – А. Г.) форму ліста, як напрыклад, прывілей князеў Кейстута і Любарта купцам г. Торунь, на гандаль у г. Луцк (выдадзена паміж 1341 і 1355 гг.) [5, s. 162]. Некаторыя даравальныя граматы Казіміра 1440-х гадоў па знешняй і ўнутранай формах [10, dz. XI, sygn. 9, s. 2, 4], асобныя даравальныя граматы Жыгімонта I Старога першай трэці XVI ст. па знешняй форме ўяўлялі сабой пасланні – яны выдаваліся ці дасылаліся ў выглядзе запячатаных канвертаў [13, sygn. 907, s. 11 – 12] (аб прыкметах такога дакумента гл. ніжэй).

Слова «карэспандэнцыя» выкарыстоўваецца намі ў прамым яго значэнні – як пісьмовае паведамленне, якое перадаецца на геаграфічнай адлегласці, не дагавор, рэалізуемы ў сферы прававых адносін. Пасланні трэба адрозніваць ад вяршыцельных граматаў, якія ўпаўнаважвалі статус асобы. Для дадзеных граматаў з'яўляецца характэрнай, у прыватнасці, формула: «што будзе дадзеная асоба гаварыць, вы ей верце» [4, с. 148, 173, 201, 214; 5, с. 13, 18, 31, 44, 64, 68, 97]. Прамежкавае становішча займалі граматы, якія змяшчалі частку інфармацыю і паведамленне, што астатнюю інфармацыю даручана перадаць у вуснай форме асобе, якой трэба верыць.

Г.Л. Харашкевіч у каментарыях да падрыхтаваных ей полацкіх граматаў зрабіла шэраг важных назіранняў адносна месцаў выдачы пасланняў і некаторых уласцівасцяў апошніх. Карэспандэнцыя выходзіла з гарадской, намесніцкай і епіскапскай «канцылярыяў». У канцылярыі полацкіх намеснікаў маглі працаваць прадстаўнікі гарадской канцылярыі [6, с. 202]. На падставе звестак аб почырках даследчыца выказала меркаванне, што пры полацкім ваяводзе Андрэю Саковічу і яго намесніках пісары ў ваяводскай канцылярыі змяняліся даволі часта [7, с. 21, 26, 40]. У той жа час яна фіксуе тоеснасць почыркаў некаторых граматаў, напісаных ад імя ваявод [7, с. 48]. У полацкіх канцылярыях Г.Л. Харашкевіч прасочвае існаванне пэўных дыпламатычных традыцый. Даследчыца ўказвае, што для гарадской і епіскапскай канцылярыяў было характэрна выкарыстанне сімвалічнай інвакацыі ў выглядзе крыжа [7, с. 25, 26, 30 – 31, 38, 43, 59, 62], для гарадской канцылярыі – выкарыстанне такіх элементаў фармуляра, як «посаднікі», «поспальство», «почестливые», «милые» і інш. (у інскрыпцыі), «поклон» (у салютацыі) [7, с. 25, 58, 61, 92]. Згодна з меркаваннем Г.Л. Харашкевіч, увядзенне ў пратакол намесніцкіх граматаў сімвалічнай інвакацыі было звязана з уплывам гарадской і, можа быць, епіскапскай канцылярыяў [7, с. 31, 58, 59]. Даследчыца ўказвае, што ў некаторых пасланнях злучаліся асаблівасці, якія былі тыповымі для дакументаў гарадской і намесніцкай канцылярыяў [7, с. 61], магла мець месца сумесная творчасць апошніх [7, с. 91]. Пісары гарадской канцылярыі былі знаёмы з практыкай уладальнай канцылярыяў [7, с. 66]. Тыя ці іншыя дыпламатычныя характарыстыкі служаць Г.Л. Харашкевіч для датавання граматаў.

Дапоўнім існуючыя звесткі, пры гэтым спынімся на праблемах аб складальніках карэспандэнцыі, мове пасланняў, іх пасвядчальных знаках, матэрыяле для пісьма, форме і спосабе дастаўкі карэспандэнцыі. Разгледзем гэтыя праблемы ў кантэксце пануючай тэндэнцыі ў функцыянаванні полацкіх пасланняў канца XIV – пачатку XVI ст., якая заключалася ў змене знешніх характарыстык указаных пасланняў: замене носьбіта тэксту (пергаміна на паперу), графічнага віду пісьма (устава на паўустаў і скораліс), тыпа паслання (адкрытага на закрыта). Дадзеная тэндэнцыя выражала інстытуцыялізацыю такога сродка зносінаў, якім з'яўлялася пісьмовае пасланне, пэўную эмансипацыю суб'ектаў зносінаў, вызначэнне выразных межаў зносінаў паміж імі, якія не падразумевалі ўмяшанне трэцяга суб'екта. Не прэздэндуочы на вычарпанасць, прапануем увазе толькі папярэднія вынікі.

Складальнікі карэспандэнцыі. Перад усім вызначымся з тэрмінам «канцылярыя». Калі і магчыма яго ўжыванне ў адносінах да гарадскога, намесніцкага і епіскапскага асяродкаў пісьменнасці Полацка пэўнага часу, то толькі ва ўмоўным сэнсе. На нашу думку, канцылярыяй неабходна называць такі асяродак дзелавой пісьменнасці, адной з прыкмет якога з'яўляўся больш-менш пастаянны штат, а галоўным відам дзейнасці гэтага штата ці адным з галоўным – праца з дакументамі. Адзначаны штат і названы від дзейнасці існуе ва ўмовах актыўнага выпуску карэспандэнцыі і прававых дакументаў і нават у першую чаргу апошніх. У Полацку да 1480-х гадоў – пачатку XVI ст., нягледзячы на рэгулярны абмен пасланнямі з Рыгай, такіх умоў не існавала. Зрэшты, і для пазнейшага перыяду больш мэтазгодна гаварыць аб дзейнасці асобных пісараў, а не «канцылярыяў».

Хто складаў карэспандэнцыю? Пасланні ад полацкіх ваявод (намеснікаў) і ўладк рыхтавалі іх асабістыя дзякі (пісары). Такія дзякі былі ў многіх паноў, у кожнага дзяржаўцы, старосты, ваяводы, іх намеснікаў, у кожнага іерарха. Яны былі прызначаны, у прыватнасці, для дакументальнага забеспячэння судовай дзейнасці іх паноў. Адзін з судовых лістоў полацкага намесніка пана Андрэя Саковіча і полацкіх баяр пісаў «дьяк, панский писарь на имя Тешко» [4, с. 170; 7, с. 31]. Так вынікае з формулы гэтага ліста. На падставе даных аб зменах у інскрыпцыі пасланняў на рубяжы 70 – 80 гадоў XV ст. Г.Л. Харашкевіч выказала меркаванне, што з прызначэннем полацкім намеснікам Багдана Андрэвіча цалкам змяніўся склад намесніцкай канцэлярыі [7, с. 90]. Так яно і было, але не ў тым плане, што Багдан Андрэвіч змяніў склад стацыянарнай намесніцкай канцэлярыі, існуючай у Полацку, а ў тым, што ён як і іншыя полацкія намеснікі прывёў з сабой сваіх пісараў.

Цяжэй вызначыць, чыя праца выкарыстоўвалася пры падрыхтоўцы пасланняў, якія зыходзілі ад палачан (баяр, мяшчан і ўсяго паспольшства Полацкага места, якія выступалі як адзіны суб'ект). Яшчэ да атрымання Полацкам магдэбургскага права ў горадзе дзейнічаў гарадскі (местскі) дзяк (пісар). Найбольш раннія звесткі аб полацкім гарадскім дзяку адносяцца да 1482 г. (дакумент захаваны ў спісе; подпіс: «A pisal diak horodenski (*так у рукопісу, трэба чытаць* «horodski») Bogys Toławdynicz») [5, с. 101]. Яго можна параўнаць з віленскім местскім пісарам і з віцебскім местскім дзякам, якія фіксавалі здзелкі прававога характару. У гэтым шэрагу віленскі местскі пісар займаў асаблівае становішча, паколькі ў адрозненні ад полацкага і віцебскага дзякаў ён з'яўляўся службовай асобай гарадскога магістрата. Аднак паміж полацкім і віленскім пісарамі існавала адна істотная сувязь. Яны не толькі складалі тэксты дакументаў, але і ўласнаручна перапісвалі іх, выконваючы функцыі натарыусаў. Захавалася пяць прыватнаправавых дакументаў полацкіх людзей і мяшчан: за 1482 г. (спіс) [5, с. 100 – 103], 1493 г. (спіс) [5, с. 129 – 132], 1498 г. (арыгінал) [14, 206/1, р. 587], два – за 1510 г. (спісы) [6, с. 63 – 64, 70 – 71], падрыхтаваныя гарадскімі (местскімі) дзякамі: два першыя – Барысам Чаляднічам (Toławdynicz, Teladnic), трэці – Трафімам Балатовічам, два апошнія – Федарам Захарыевічам (Захарынічам). Вядома яшчэ адна полацкая грамата – за 1511 г., падпісаная нейкім Амялянам Санкавічам (спіс) [6, с. 81 – 83], магчыма, яшчэ адным гарадскім дзякам, змяніўшым на гэтым пасту Федара Захарыевіча. У 1530-х у Полацку дзейнічаў местскі пісар Кузьма [3, с. 270]. Верагодна, з часу даравання Полацку магдэбургскага права гарадскі дзяк «зліўся» з пісарам полацкага магістрата. Але ці складаў гарадскі пісар карэспандэнцыю? Такімі звесткамі мы не валодаем. У адрозненні ад прававых дакументаў пасланні не падпісваліся пісарамі. Ці не з'яўляецца адсутнасць адзначанага пасвядчальнага знака ў пасланнях сведчаннем таго, што пасланні складаў не гарадскі пісар? Асобу пісара, які рыхтаваў карэспандэнцыю, можна было б вызначыць па почырку. Аднак скразны і сістэматычны почырказнаўчы аналіз аўтэнтычных полацкіх актаў і пасланняў пакуль што не праводзіўся. У адным з пасланняў палачан на нямецкай мове гаворыцца аб пісару («schriver») Тулубею [5, с. 14 – 15] (поўнае імя – Арцем Буцкаў Тулубей [5, с. 114; 7, с. 64, 116]). Пісарам – «полацкім пісарам» – ён названы таксама ў рыжскіх расходных кнігах [7, с. 64]. У грамаце на «рускай» мове, якая была адпраўлена ў той жа час і з адной і той жа нагоды, што і пасланне на нямецкай мове, Тулубей названы не пісарам, а «гарадскім слугой» [5, с. 13] (так называліся ганцы з Рыгі ў Полацк) [7, с. 64]. Г. Л. Харашкевіч паводле почырка і характэрных формул устанавіла, што Тулубею належыць больш за дзясятка пасланняў за 1466-1487 гг. [5, с. 43, 46, 52, 54, 60, 78, 80, 82, 83, 98, 105, 106, 108, 123; 7, с. 80, 81, 82, 85, 86, 93, 94-95, 103]. Калі супаставіць гэты факт і тое, што Тулубей рэгулярна складаў карэспандэнцыю, то можна дапусціць, што «афіцыйна» перапісчыкаў пасланняў не існавала, хця да працы па падрыхтоўцы гэтых дакументаў прыцягваліся спрактыкаваныя асобы. Вывучэнне почыркаў прававых дакументаў і пасланняў, напісаных ад імя палачан, павінна пацвердзіць ці абвергнуць гэту думку. Калі апошняя будзе пацверджана, то давядзецца прызнаць, што ў Полацку існавала не тры, а чатыры асяродка дзелавой пісьменнасці: намесніцкі, уладчыны, «гарадскі» і магістрацкі.

Мова пасланняў. Пасланні палачан на «рускай» мове складаюць абсалютную большасць. Полацкі намеснік Алехна Судымонтавіч пісаў аднаму рыжскаму ратману: «Благоволите не считать зазорным с нашей стороны, что мы еще не дали ответа на письма вашей милости, посланные нам. Это получилось потому, что *в то время при нас не было писца [знающего] немецкий язык, так как были писцы славянского, однако те полностью ваш язык не переводят.* Эти письма до сих пор не прочитаны. . . Ваша милость также знает, раньше мы посылали письма вашей милости гораздо чаще, чем ваша милость посылали письма нам, *[потому] что они писались на русском или латинском языке, так как мы не всегда имеем около нас немцев*» (тут і далей вылучана намі. – А. Г.) [5, с. 33 – 34]. У дадзеным выпадку гаворка ідзе аб прыватных дзяках і пісарах полацкіх намеснікаў (ваявод). З паведамлення вынікае, што ў штаце слуг намесніка пераважалі «рускія» пісары, і што пісары, якія пісалі на нямецкай мове і нават перакладчыкі з нямецкай мовы (верагодней за ўсе, менавіта аб іх гаворыцца ў крыніцы) былі, хутчэй, з'явай часовага характару.

Пасвядчальныя знакі. У полацкіх пасланнях адзіным галоўным пасвядчальным знакам з'яўлялася пячатка. Вялікі князь стаў рэгулярна падпісваць дакументы з 1516 г. [1, с. 123]. Найбольш раннія звесткі аб подпісах юрыдычных аўтараў у прыватнаправавых дакументах адносяцца да першай трэці XVI ст. [8, стб. 833; 18, р. 99; 19, р. 403]. Першы вядомы такі подпіс, які захаваны ў арыгінальным дакуменце – подпіс у прадажным лісце Андрэя Стэцкавіча Сапоцькі, яго жонкі і дзяцей пані Янавай Мікалаевіча на дварэц у с. Цярэнцеевічы, выдадзеным у 1526 г. у Нясвіжы. Подпіс належыць А.С. Сапоцьку, дарэчы, былому пісару канцлера Мікалая Мікалаевіча Радзівіла, пісару, які працаваў у гаспадарскай канцэлярыі. У формуле аўтографа адлюстравана яго значэнне як пасвядчальнага знака: «*А для лепшого твердости и сведомя я, Ондреи Сопотко, тотъ листь своею рукою есми подписалъ*» [11, sygn. 7532].

Гісторыя

У полацкіх граматах самы ранні подпіс юрыдычнага аўтара фігуруе ў дакуменце за 1392 – 1415 гг. [4, с. 62]. Падкрэслім, адзначаны подпіс стаіць у пасланні (у адрозненні ад подпісаў, аб якіх мы гаварылі вышэй – яны пасвядчалі прававыя дакументы). Дакумент за 1392 – 1415 гг. Г.Л. Харашкевіч адносіць да вяршыцельных грамат, што выклікае пытанні. Дадзеная грамата не ўпаўнаважвала асобу (адпаведна яна не змяшчае характэрную формулу: «што будзе дадзеная асоба гаварыць, вы ей верце»), а толькі паведамляла рыжанам, што ў Рыгу быў накіраваны праваслаўны свяшчэннік (для службы ў царкве св. Мікалая ў Рызе) і перадавала просьбу аб тым, «штобы есте руси говорили, штобы попа призирали, дабы попь былъ гораздо, штобы какъ и первыи попь былъ», г. зн. каб рыжане далі знаць русі аб прызнанні свяшчэнніка і дагляданні за яго паводзінамі і службай [4, с. 62]. Адрасантам паслання з'яўляўся архіепіскап Феадосій. У практыцы такога ранняга выкарыстання подпісу іерархам трэба бачыць перанос візантыйскай практыкі на «рускую» глебу (Феадосій з'яўляўся грэкам па нацыянальнасці [6, с. 165]). Зрэшты, падобны подпіс – подпіс юрыдычнага аўтара аднаго з суб'ектаў Полацка і Полацкай зямлі – з'яўляецца адзіным ва ўсіх полацкіх граматах адзначанага перыяду. (Знак у вяршыцельнай грамаце архіепіскапа Іоны за 1482 – 1488 гг., які пастаўлены пасля тэксту, мы ў адрозненні ад Г.Л. Харашкевіч [5, с. 104], не рашаемся кваліфікаваць як подпіс. Ён сапраўды падобны да першай літары імя іерарха – «І»). Між тым, для ранніх подпісаў характэрна ўзнаўленне поўнай формы імя юрыдычнага аўтара. Г.Л. Харашкевіч таксама піша, што крыж, які стаіць пасля ўказання месца і часу выдання вяршыцельнай граматы полацкага намесніка Багдана Андрэевіча за 1477 – 1484 гг., відаць, павінен быў змяняць подпіс Багдана Андрэевіча [7, с. 90]. У краінах заходняй Еўропы існавала практыка падпісання крыжам, але яна не была ўласціва для ВКЛ. Відавочна, крыж у дадзеным дакуменце адносіцца да палеаграфічных ці арфаграфічных знакаў і мог служыць знакам завяршэння тэксту).

Матэрыял для пісьма. Папера як матэрыял для пісьма ўказвае на часовы статус дакумента, на непрацяглы тэрмін яго выкарыстання, на тое, што пасля таго, як будучы прадпрыняты неабходныя ў сувязі са зместам паслання дзеянні меры, дакумент перамясціцца ў архіў. Адзначым адну паралель. Вялікі князь і паны-рада ў сувязі з цяжбай двараніна Федара Дзямідавіча Мамчыча і кіеўскага ваяводы Андрэя Якубавіча Неміровіча аб дварцы Каспарышкі Канцяжынскага павета заяўляў: «намъ ся не только привилея, але и паперныхъ листовъ н(а)шихъ безъ причыны не годитъ(ь) ся ламатъ(ь)...» [17, р. 225]. Тут пад прывілеямі разумеліся даравальныя лісты, пад папяровымі – лісты-інскрыпцыі (праз якія гаспадар апавяшчаў мясцовыя ўлады аб прынятым рашэнні і дасылаў распараджэнне). Большае прававое значэнне меў прывілей. Паколькі асноўным тэрмінам валодання, на які даваўся прывілей, з'яўляўся тэрмін «на вечнасць», то і дакумент, які служыў абгрунтаваннем даравання, павінен быў захоўвацца «вечна». Гэтым і можна растлумачыць яго вырабленне з пергаміну – матэрыялу больш трывалага параўнальна з паперай з пункту гледжання рэзкага на яго фізічнага ўздзеяння. У сувязі з матэрыялам, з якога вырабляўся носбіт тэксту, звернем увагу на тое, што ў адрозненні ад карэспандэнцыі, дагавары палачан з рыжанамі і нават іх праекты пісаліся на пергаміне (рыжскі праект дагавор 1405 г. [4, с. 95], капыскі дагавор 1406 г. [4, с. 106], полацкая пацвяджальная грамата капыскага дагавора 1407 г. [4, с. 113], дагавор 1478 г. [5, с. 75]). Сярод полацкіх пасланняў ёсць адна з найбольш старажытнейшых грамат ВКЛ з паперы – грамата полацкай княгіні Андрэвай і яе дзяцей Сямена і Івана да рыжан. Г.Л. Харашкевіч датуе яе вясной 1387 г. – восенню 1389 г. [4, с. 54 – 55], А.В. Кузьмін – кастрычнікам-лістападам 1385 г. [2, с. 64]. Ранейшым за гэту грамату з пасланняў і актаў ВКЛ з'яўляецца толькі дагавор аб міры вялікага князя літоўскага Альгерда, князя Кейстута і вялікага князя Святаслава Іванавіча, з аднаго боку, і вялікіх князеў Дзмітрыя Іванавіча і Уладзіміра Андрэевіча – з другога, які адносіцца да пачатку 70-х гадоў XIV ст.

«Зашытыя» лісты. Карэспандэнцыя стварала вузкі канал зносін. Яна адрасавалася канкрэтнаму суб'екту, выключала знаёмства з яе зместам старонніх асоб. Такая строгая адрасацыя выразна праяўлялася ў знешняй форме пасланняў, асабліва калі яе параўнаць са знешняй формай вялікакняскага прывілея ці якой-небудзь разнавіднасці прыватнаправавога дакумента: прадажнага, дароўнага, мяноўнага і г. д. Апошнія мелі публічны адрасат. Яны адрасаваліся ўсім тым, каму будзе неабходна азнаёміцца са зместам дадзенага дакумента. Так вынікае з формулы публікацыі: «Чинимъ знаменито симъ нашимъ листомъ, хто на него посмотришь альбо, чтучи, его вслышитъ, кому потреб того будеть ведати». Гэтыя дакументы не змяшчаюць у сабе элементаў, прызначаных для папярэджвання непажаданага ўскрыцця ліста староннімі асобамі. Такім элементам магла быць пячатка. Але ў гэтых дакументах яна займае пэўнае месца ў адносінах да тэксту. Яна прыкладвалася адразу пасля тэксту дакумента, пасярэдзіне ліста, ці прывешвалася на шнурах да згіну носбіта тэксту. Пячатка візуальна звязана з тэкстам – яна знаходзіцца на ўмоўнай лініі, перпендыкулярнай ў адносінах да тэксту, і калі мацавалася адна пячатка, то адзначаная лінія праходзіла пасярэдзіне радкоў тэксту. Пергамін ці папера гэтых дакументаў мае лініі згінаў. Апошнія ўтвараюць квадраты, больш цёмныя – ад гразі, ці больш светлыя. Можна звярнуць увагу, што больш познія запісы, якія змяшчаюць звесткі аб дакуменце і архіўныя шыфры, размешчаны ў межах больш цёмных квадратаў. Усе гэта гаворыць, што дакументы захоўваліся складзенымі ў канверты, а не ў разгорнутым выглядзе, як яны захоўваюцца цяпер у архіваховішчах. Цёмныя квадраты з'яўляліся знешнімі бакамі, светлыя – унутранымі. Аднак незалежна ад гэтага да зместу ўказаных дакументаў адкрываўся доступ любой зацікаўленай старонняй асобы. Яны былі адкрыты ад гэтага да разгляду і чытання. Іншая справа карэспандэнцыя. Пасланні таксама маюць лініі згінаў. Але гэта – сляды захавання ці функцыянавання дакументаў? Карэспандэнцыя адрозніваецца дрэннай захаванасцю пячатак, часта даследчык мае справу толькі з іх слядамі. Размяшчэнне апошніх, а таксама рэдкіх пячатак, якія захаваліся, на адвароце даку-

мента, магчымаць суаднесці лініі згінаў з першапачатковым размяшчэннем пячаткі сведчыць аб тым, што апошнія змацоўвалі краі складзенага ў канверт носьбіта тэксту. Пры гэтым дакумент складваўся так, што яго нельга было прачытаць, не ўскрыўшы і адпаведна не разбурыўшы пячатку [16, спр. 48, 52, 155, 156, 157, 158, 163, 165, 166, 168, 228 і інш.]. Такім чынам, згіны гэтых дакументаў з'яўляюцца слядамі не толькі захавання, але і функцыянавання дакументаў. І пячатка тут выконвала ахоўную – «закрываальную» – функцыю. Пасланні адносіліся да групы так званых «зашытых» – закрытых – граматаў, якія процістаўляліся «отвореным» – адкрытым граматам. Пасланне дасылалася ў запячатаным выглядзе. Адрас падпісваўся на знешнім баку канверта. Разбураная пячатка азначала, што тайна перапіскі была парушана. Першай граматай-пасланнем, якая была згорнута ў канверт, і да якой была прымацавана не прывешаная пячатка, а пячатка, якая змацоўвала краі канверта, з'яўляецца грамата архіепіскапа Феадосія за 1392-1415 гг. [4, с. 62 – 63]. Мы ўжо гаварылі аб гэтай грамаце ў сувязі з яе подпісам. Як адзначае Г.Л. Харашкевіч канцом XIV ст. можна датаваць знікненне прывешаных пячатак ў практыцы епіскапскай канцэлярыі [6, с. 166]. Аднак сказанае аб часе з'яўлення запячатаных граматаў іерархаў можна пашырыць і на пасланні намеснікаў Найбольш ранняя грамата намесніка – Мантыгірда, якая была даслана ў выглядзе канверта, датуецца 1396 г. [4, с. 64 – 65] (у публікацыі Г.Л. Харашкевіч часам адзначаны сляды «запечатываючай» пячаткі [4, с. 134, 146, 149, 155 і інш.], часцей паведамляецца толькі, што сляды пячаткі знаходзіцца на адвароце).

Спосаб дастаўкі карэспандэнцыі. Хто праводзіў дастаўку дакументаў да адрасата? Калі пісьмовае пасланне змяшчала ў сабе ўсю неабходную інфармацыю, то дастаўку паслання ў Рыгу мог ажыццявіць любы годны даверу палачанін-купец. Так, адну з граматаў полацкага намесніка князя Івана Сяменавіча дастаўляў «добры» чалавек Клімята [4, с. 118]. У іншай крыніцы гаворыцца аб полацкіх мяшчанах, як тых, хто мог прывезці граматы ў Рыгу [5, с. 56 – 57]. Калі пісьмова – праз пасланне – трансліравалася толькі частка інфармацыі, а другая частка перадавалася праз пасланніка ў вуснай форме, то магчыма, складальнікам дадзенага паслання мог быць дадзены пасланнік. Бо сярэднявечны пісар – гэта складальнік і транслятар не толькі пісьмовых, але і вусных тэкстаў. Пасланне палачан да рыжан за 1481 г. магло быць складзена полацкім мешчанінам Мішкай Арловічам (Арол), адносна якога ў тэксце гэтага паслання сказана: «А іншыя речі казалі есмо мешчанину нашому Мишкы Орлу вашей м(и)л(о)сти словом мовити, и ваша бы м(и)л(о)сть рачили ему верити, бо то ес(ть) наши речі, от нас всказываныи» [5, с. 96, 97].

Атрыманая вынікі дазваляюць больш рэльефна вылучыць і падкрэсліць знешнія прыкметы прававых дакументаў і пасланняў, зразумець іх значэнне, больш выразна вызначыць прызначэнне тых ці іншых элементаў дадзеных прадуктаў пісьмовасці, устанавіць умовы, фактары і асаблівасці стварэння апошніх. Аднак усе гэта – наступны этап працы.

ЛІТАРАТУРА

1. Груша, А.І. Канцэлярыя Вялікага княства Літоўскага 40-х гадоў XV – першай паловы XVI ст. / А.І. Груша. – Мінск: Беларуская навука, 2006. – 215 с.
2. Кузьмин, А.В. Опыт комментария к актам Полоцкой земли второй половины XIII – начала XV в. / А.В. Кузьмин // Древняя Русь: вопросы медиевистики. – 2007. – № 4. – С. 50 – 68.
3. Літоўская мэтрыка. Кніга Запісаў № 16. Архіў Літоўскае мэтрыкі ў Дзяржаўным актахранілішчы ў Маскве (б. Архіў Міністэрства юстыцы). Архіў Літоўскай Мэтрыкі. Кніга Запісаў № 16. 1530 – 1538 г. // Беларускі архіў (XV – XVI ст.) / Падрыхт. З. Даўгяля. – Менск, 1928. – Т. 2. – 394 с.
4. Полоцкие грамоты XIII – начала XVI вв. / Сост. А. Л. Хорошкевич; отв. ред. А. А. Зимин. – М., 1977. – Вып. 1. – 228 с.
5. Полоцкие грамоты XIII – начала XVI вв. / Сост. А. Л. Хорошкевич; отв. ред. А. А. Зимин. – М., 1978. – Вып. 2. – 219 с.
6. Полоцкие грамоты XIII – начала XVI вв. / Сост. А. Л. Хорошкевич; отв. ред. А. А. Зимин. – М., 1980. – Вып. 3. – 213 с.
7. Полоцкие грамоты XIII – начала XVI вв. / Сост. А. Л. Хорошкевич; отв. ред. А. А. Зимин. – М., 1982. – Вып. 4. – 218 с.
8. Русская историческая библиотека, издаваемая Императорскою Археологическою комиссиею: В 39 т. Петербург, 1872 – 1927. – Т. 20: Литовская метрика. – Т. 1 / Под ред. П. А. Гильдебрандта. – 1903. – 1566 стб., 316 с.
9. Соболева, Н. А. Русские печати / Н. А. Соболева. – Москва: Наука, 1991. – 240 с.
10. Archiwum Główne Akt Dawnych. Archiwum Radziwiłłów.
11. Archiwum Główne Akt Dawnych. Dokumenty pergaminowy.
12. Archiwum Państwowe w Krakowie. Oddział I (na Wawelu). ASiSang. Teki rzymskie.
13. Archiwum Państwowe w Krakowie. Oddział I (na Wawelu). AMch.
14. Lietuvos Mokslų Akademijos Vrublevskių biblioteka. Rankraščių skyrius. F 18
15. Kosman, M. Dokumenty łacińskie wielkiego księcia Witolda / M. Kosman // Archeion. – 1969. – Т. 51. – S. 139 – 169.
16. Latvija valsts vēstures arhivs. Ф. 673. Вop. 4. Скрыня 18.
17. Lietuvos Metrika (1522 – 1530). 4-oji Teismų bylą knyga (XVI a. pabaigos kopija) / Par. E. Gudavičius, J. Karpavicienė, G. Kirkiene ir kt.; Tomo red. kol. S. Lazutka (ats. red.), I. Valikonytė (ats. red. pavad.) ir kt. – Vilnius: Vilniaus univer. leidykla, 1997. – 663 p.
18. Lietuvos Metrika (1528 – 1547). 6-oji Teismų bylą knyga (XVI a. pabaigos kopija) / Par. S. Lazutka, I. Valikonytė ir kt.; Tomo red. kol. S. Lazutka (ats. red.), I. Valikonytė ir kt. – Vilnius: Vilniaus univer. leidykla, 1995. – 488 p.
19. Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 14 (1524 – 1529). Užrašymų knyga 14 / Par. L. Karalius, D. Antanavičius (tekstai lotynų kalba); Lietuvos istor. inst. – Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 2008. – 647 p.